

*Петров-Расторгуев Є. Є.,
студент*

Херсонського національного технічного університету

*Кудрявцева Н. С.,
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики галузевого перекладу
Херсонського національного технічного університету*

*Карпенкова Н. Ю.,
старший викладач кафедри теорії та практики галузевого перекладу
Херсонського національного технічного університету*

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню явища термінів-оказіоналізмів у науково-фантастичній літературі. Як джерела ілюстративного матеріалу було використано романи «Путівник по Галактиці для космотуристів» Дугласа Адамса та «Кінець Вічності» Айзека Азімова. З метою виявлення специфіки термінів-оказіоналізмів було проаналізовано класифікацію новоутворених слів і встановлено відмінності між її елементами. Це дало змогу з'ясувати, що терміни-оказіоналізми належать до категорії егологізмів, тобто індивідуально-авторських слів або словосполучень, створених за незвичайними або малопродуктивними моделями мови. Також у статті узагальнено характерні особливості оказіоналізмів за результатами попередніх загальних досліджень цієї лексики. Спираючись на ці характеристики, а також на ознаки оказіонального слова, запропоновані О.Г. Ликовим (належність до мовлення, функціональна одноразовість, створюваність, словотвірна похідність, ненормативність, експресивність, номінативна факультативність, синхронно-діахронна дифузність, індивідуальна належність), було виявлено характерні ознаки термінів-оказіоналізмів у науково-фантастичній літературі. Такими ознаками є належність до мовлення, функціональна одноразовість, створюваність, ненормативність, інгерентна експресивність, синхронно-діахронна дифузність, індивідуальна належність, точне позначення поняття або предмета художньої дійсності. Терміни-оказіоналізми можуть бути як похідними, так і складатися з унікальних морфем, а велика їхня частина є оказіональними сполученнями слів. Серед основних перспективних напрямів розроблення теми термінів-оказіоналізмів слід виділити дослідження функціонального аспекту цієї групи лексичних одиниць, а також подальше формулювання шляхів досягнення максимальної адекватності їх перекладу.

Ключові слова: оказіоналізм, неологізм, егологізм, термін, термін-оказіоналізм, наукова фантастика.

Терміни-оказіоналізми є важливою частиною лексики науково-фантастичної літератури. Використання такої лексики є унікальною особливістю цього жанру, проте нині це питання не є досить розробленим. Саме тому постає необхідність детального розгляду термінів-оказіоналізмів як окремої групи лексики, що й визначає актуальність дослідження.

Метою дослідження є виявлення лексико-стилістичних особливостей термінів-оказіоналізмів, які вирізняють цю лек-

сичну групу серед іншої лексики. У дослідженні ми спиралися на праці О.Г. Ликова, В.В. Лопатіна, В.С. Виноградова, Н.Г. Бабенко та О.С. Захарової, які розглядали лексикологічний аспект оказіональних слів [10], виникнення оказіональних утворень [9], співвідношення понять «оказіоналізм» і «потенційне слово» [3; 8], а також структурно-семантичний аспект оказіоналізмів у художньому тексті [2].

Серед нових слів, які з'являються в мовленні, зазвичай виділяють два типи: загальнономвні неологізми, або просто неологізми, та індивідуальні неологізми, які частіше називають оказіоналізмами [3, с. 121]. У широкому значенні неологізмами є всі слова, які нещодавно з'явилися у мові [7, с. 105]. У вузькому значенні неологізм являє собою нове слово або вислів, поява якого зумовлена потребами доби (наукові відкриття, зміни суспільних відносин, розвиток культури тощо) [4, с. 491]. Неологізми створюються для позначення нових предметів або понять, а згодом такі слова та вислови набувають широкого вжитку і входять до активного словникового складу [7, с. 105].

Під поняттям «оказіоналізм» розуміють неологізм, створений автором літературного твору з певною стилістичною метою, який зазвичай не набуває широкого вжитку та не входить до словникового запасу мови [12, с. 130]. В.В. Лопатін також указує на те, що, на відміну від неологізмів, оказіоналізми несуть більше змістове та емоційне навантаження, ніж загальноновживані лексеми. Вони обслуговують певний контекст і не претендують на те, щоб закріпитись у словнику та увійти в загальний ужиток. Оказіоналізми виконують переважно художню функцію, а також зберігають свою новизну незалежно від часу свого створення [9, с. 65].

Оказіоналізми передають не традиційно закріплену інформацію, а таку, що закріплюється індивідуально. За словами В.С. Виноградова, оказіоналізми відповідають усім характеристикам слова, крім однієї: вони неуззуальні, тобто вони не є загальноприйнятими [3, с. 50].

Виділяють два різновиди оказіональних слів: потенційні (потенціалізми) та індивідуально-авторські (егологізми) слова. Потенційні слова є новими лексичними одиницями, які створюються в процесі спілкування і базуються на високопродуктивних словотворчих моделях, завдяки чому в таких словах майже непомітна авторська індивідуальність, а забарвлення новизни майже зводиться нанівець [3, с. 123]. Що стосується егологіз-

мів, моделі мови, за якими створюються такі okazionalні слова, є незвичайними або малопродуктивними. Для таких okazionalізмів характерною є індивідуально-авторська своєрідність і помітна новизна [3, с. 123]. Саме такий різновид okazionalізмів, як егологізми, становить об'єкт нашого дослідження.

Наявні визначення поняття okazionalізму [12, с. 130; 2, с. 4] у різних дослідників не здатні повністю розкрити всіх аспектів цього явища. З огляду на це більш доцільним, на нашу думку, є виявлення лексико-стилістичних ознак okazionalного слова, спираючись на які ми можемо встановити лексико-стилістичні ознаки термінів-okazionalізмів.

О.Г. Ликов пропонує перелік ознак okazionalізмів, які відрізняють їх від узуальних слів, зокрема таких: належність до мовлення, функціональна одноразовість, створюваність, словотвірна похідність, ненормативність, експресивність, номінативна факультативність, синхронно-діахронна дифузність, індивідуальна належність [10, с. 11]. Розглянемо їх детальніше:

1. Належність до мовлення. Okazionalізми, на відміну від узуальних слів, створюються і функціонують саме в мовленні, а не закріплюються у словниковому запасі мови, наприклад: "... *all the kettle contained, including himself, was rushing upwhen through Eternity*" [13]. «... капсула разом з ним і всім своїм спорядженням стрімко мчить у майбутнє крізь Вічність» [1].

2. Функціональна одноразовість. Okazionalізм створюється автором для одноразового використання лише в певному контексті, наприклад: "*It was exactly a nothingth of a second long*" [13, с. 81]. «Вона була тривалістю у *сому долю секунди*» [6]. Утім, принцип функціональної одноразовості не суперечить факту вживання цього okazionalізму різними авторами [2, с. 6].

3. Створюваність. Факт створення okazionalізмів безпосередньо в процесі мовного акта відрізняє такі одиниці від узуальних слів, для яких характерна відтворюваність і належність до мови [5, с. 318]: *Galacticspeke* [14, с. 38] – *всегалактична мова* [6].

4. Словотвірна похідність. О.С. Захарова зазначає, що факт творення щонайменше з двох морфем є обов'язковою характеристикою потенціалізмів, проте егологізми, які притаманні саме художнім текстам, можуть бути як похідними (*Sub-Etha Sens-O-Matic* [14, с. 27] – *інфрадельтахвильовий датчик* [6], *physiotime* [13] – *біологічний час* [1]), так і складатися з унікальних морфем [8, с. 18] (*Hoолооооо* [14, с. 40] – *Гу-Лу-Бу* [6]). Цей факт указує на необов'язковість цієї характеристики для термінів-okazionalізмів.

5. Ненормативність. Okazionalізми, за визначенням, не належать до узуальної лексики, і таке свідоме відхилення від норми зумовлене певними додатковими естетичними функціями, вкладеними в okazionalізм його автором [5, с. 318]. Що стосується термінів-okazionalізмів, які функціонують у науково-фантастичних текстах, велика частина таких okazionalізмів являє собою okazionalні сполучення слів: наприклад, мова Дугласа Адамса, автора одного з досліджуваних нами творів, містить значну кількість як реальних термінів і неологізмів (*quadrophonic sound* [14, с. 35] – *квадрофонічний звук* [6], *encephelographic screen* [14, с. 151] – *енцефалограф* [6]), так і створених автором термінів-okazionalізмів. Зокрема, автор використовує підкреслено абсурдні поєднання термінів, створюючи власні псевдотермінологічні словосполучення, які ми можемо віднести до категорії термінів-okazionalізмів (*Improbability Physics* [14, с. 96] – *фізика неймовірностей* [6], *rhythmic modulator* [14, с. 67] – *модулятор уяви* [6]). У такому разі ненормативність досягається шляхом порушення семан-

тичної валентності термінів, які входять до складу okazionalного словосполучення.

6. Експресивність. У літературній творчості будь-який okazionalізм виконує художню та експресивно-емоційну функції [3, с. 124]. Отже, всім okazionalізмам притаманна інгерентна експресивність, тобто така, що закріплюється за okazionalним словом або словосполученням внутрішньо [5, с. 319]: *alternate tensor-complex* [13] – *змінний тензор-комплекс* [1].

7. Номінативна факультативність. На відміну від узуальних слів, okazionalізми не є обов'язковим елементом для номінації. Утім, варто зазначити, що вони все ж виникають у зв'язку з номінативними потребами автора [8, с. 20], тому цю характеристику, на нашу думку, недоцільно застосовувати до термінів-okazionalізмів. За аналогією з реальними словниковими термінами вони використовуються для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів [11, с. 149], хоча й денотати цих термінів також вигадані автором, наприклад *Nutri-Matic machine* [14, с. 127] – *Харчоматичний пристрій* [6].

8. Синхронно-діахронна дифузність. Синхронічний та діахронічний методи дослідження неможливо застосовувати до okazionalізмів окремо через функціональну одноразовість цього явища. На відміну від неологізмів, поступове «старіння» яких неминуче, новизна okazionalізмів залишається сталою незалежно від часу (*slyph-like maximegalactican* [13, с. 40] – *сильфідоподібний максі-метагалактист* [6]), оскільки вони не зазнають жодних семантичних або формальних історичних змін [2, с. 7].

9. Індивідуальна належність. На відміну від узуальної лексики, okazionalізм, за визначенням, є набутком ідіолекту певного автора [2, с. 7]. Слід додати, що виняток становлять деякі терміни-okazionalізми, які вже набули статусу «усталених» понять у науково-фантастичній літературі (*spaceport* [14, с. 38] (*space-port* [13]) – *космопорт* [6] (*космічний порт* [1]), *hyperspace* [14, с. 59] – *гіперпростір* [6]), тому вони можуть функціонувати у творах різних авторів.

Отже, терміни-okazionalізми в науково-фантастичній літературі характеризуються такими ознаками: належність до мовлення, функціональна одноразовість, створюваність, ненормативність, інгерентна експресивність, синхронно-діахронна дифузність, індивідуальна належність, точне позначення поняття або предмета художньої дійсності. Що стосується перспективних напрямів розроблення цієї теми, то до них належать дослідження особливостей функціонування термінів-okazionalізмів у текстах різних стилів, а також подальше формулювання шляхів досягнення максимальної адекватності перекладу цієї групи лексичних одиниць.

Література:

1. Азімов А. Кінець Вічності. Київ: «Дніпро», 1990. 768 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Azimov/Kinets_Vichnosti/
2. Бабенко Н.Г. Okказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: учеб. пособие. Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. 84 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
4. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. Літературознавчий словник-довідник. 2-е вид., виправ. і доп. Київ: «Академія», 2007. 752 с.

5. Драган-Іванець Н.В. Оказіоналізми у всеукраїнській газеті «Postpostup». *Вісник Львівського університету*. Серія: «Журналістика». 2013. Вип. 38. С. 317–324.
6. Дуглас А. Путівник по Галактиці для космотуристів. *AeLib: Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади*. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/adams_the_hitch_hikers_guide_to_the_galaxy_ua.htm
7. Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: «Либідь», 2001. 222 с.
8. Захарова О.С. К проблеме соотношений понятий «оказионализм» и «потенциальное слово». *Вестник РУДН. Серия: «Лингвистика»*. Вип. 3. Москва: РУДН, 2013. С. 14–25.
9. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. Москва: «Наука», 1973. 152 с.
10. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). Москва: «Высшая школа», 1976. 120 с.
11. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Філологія (мовознавство)»: зб. наук. пр. / Гол. ред. Н.Л. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2014. Вип. 19. 474 с.
12. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя. 3-е изд., испр. и доп. Москва: «Просвещение», 1985. 399 с.
13. Asimov I. *The End of Eternity*. Greenwich, CT: Fawcett Crest, 1955. 192 p. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=75396>
14. Adams D. *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*. London: Macmillan Children's Books, 2016. 224 p.

Петров-Расторгусь Е. Е., Кудрявцева Н. С., Карпенкова Н. Ю. Лексико-стилистические особенности терминов-оказионализмов в научно-фантастической литературе

Аннотация. Стаття посвящена исследованию явления терминов-оказионализмов в научно-фантастической литературе. Как источники иллюстративного материала были использованы романы «Автостопом по галактике» Дугласа Адамса и «Конец Вечности» Айзека Азимова. С целью определения специфики терминов-оказионализмов была проанализирована классификация новообразованных слов и установлены различия между ее элементами. Это позволило определить, что термины-оказионализмы относятся к категории эгологизмов, то есть индивидуально-авторских слов или словосочетаний, созданных по необычным или малопродуктивным моделям языка. Также в статье обобщены характерные особенности окказионализмов по результатам предыдущих общих исследований данной лексики. Опираясь на эти характеристики, а также на признаки окказионального слова, предложенные А.Г. Лыковым (принадлежность к речи, функциональная одноразовость, творимость, словообразовательная производность, ненормативность, экспрессивность, номинативная факультативность, синхронно-диахронная диффузность, индиви-

дуальная принадлежность), были выявлены характерные признаки терминов-оказионализмов в научно-фантастической литературе. Такими признаками являются принадлежность к речи, функциональная одноразовость, творимость, ненормативность, ингерентная экспрессивность, синхронно-диахронная диффузность, индивидуальная принадлежность, точное обозначение понятия или предмета художественной действительности. Термины-оказионализмы могут быть как производными, так и состоять из уникальных морфем, а значительная их часть является окказиональными сочетаниями слов. Среди основных перспективных направлений разработки темы терминов-оказионализмов следует выделить исследования функционального аспекта данной группы лексических единиц, а также дальнейшую формулировку путей достижения максимальной адекватности их перевода.

Ключевые слова: окказионализм, неологизм, эгологизм, термин, термин-оказионализм, научная фантастика.

Petrov-Rastorguev Ye., Kudriavtseva N., Karpenkova N. Lexical and stylistic features of the terms-occasionalisms in science fiction

Summary. The article describes a study of the nonce terms phenomenon in science fiction. The sources of illustrative material for the article were the novels *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy* by Douglas Adams and *The End of Eternity* by Isaac Asimov. In order to identify the particularities of nonce terms, a classification of newly formed words was analyzed and the differences between its elements were defined. This research rendered it possible to identify nonce terms as belonging to the category of “egologisms” – author’s words or phrases created by means of unusual or unproductive language patterns. The article also sums up the characteristic features of nonce words obtained as the results of previous general studies on this group of lexis. Based on these characteristics and definitions, as well as on the features of a nonce word given by A.G. Lykov (belonging to speech, validity for one occasion only, creatability, derivative nature, non-normativity, inherent expressivity, nominative facultativity, synchronic and diachronic diffusiveness, author’s affiliation), the features of nonce terms in science fiction were defined. These features include belonging to speech, validity for one occasion only, creatability, non-normativity, inherent expressivity, synchronic and diachronic diffusiveness, author’s affiliation, exact designation of a concept or object of artistic reality. Nonce terms can be either derivative, or consist of unique morphemes. A significant part of nonce terms are nonce collocations. The main promising directions of the nonce terms topic development include the study on the functional aspect of this group of lexis, as well as further formulation of ways to achieve maximum adequacy in their translation.

Key words: nonce word, neologism, egologism, term, nonce term, science fiction.